

Hovsep Hayreni: Kafkasya'nın Dersim'i Dağlık Karabağ ve yüz yıllık Ermeni-Azeri uyuşmazlığı - 3

Posted on 15/08/2020

1920 nisan ayına kadar Dağlık Karabağ Ermenilerinin iki yıllık çetin mücadelesi, büyük kayıplar ve acılar pahasına bölgenin otonom bir varlık göstermesini sağlamıştı. Bu mücadele içinde Taşnaklardan Bolşeviklere, Hınçaklardan Ramgavarlara kadar çeşitli partilerden yana ve partisiz insanlar vardı. Karabağ'ı savunmak hepsinin ortak önceliğiydi. Yapılan son kongre Azerbaycan'ın ihlal etmiş olduğu geçici anlaşmayı geçersiz sayıyor ve bölgenin Ermenistan'la birleşme kararlılığını yeniden ortaya koyuyordu. Bu zamana kadar Karabağ direnişi dışarıdan ciddi bir yardım görmeden, üstelik pek deneyimli komutanlara da sahip olmadan yerel halkın yetersiz silahlı güçleriyle yürütülmekteydi. Karabağ'ın izole durumuna etki yapan faktörleri genişçe görmek için tekrar biraz geriye dönelim.

1918 yılı sonlarında Zangezur bölgesini Türk işgaline karşı koruyan ve Dağlık Karabağ'ın da umudu olan Antranik Paşa 4 bin kişilik birliğiyle Şuşi'ye geçmek üzereyken İngilizlerin Batı Ermenistan'a dair şantajları karşısında geri durmuştu. Antranik Türklerle Ermeniler arasında imzalanan 4 Haziran 1918 tarihli Batum Antlaşması'nın şartlarını son derece alçaltıcı buluyor, elverişsiz koşullarda ufakık bir Ermenistan Cumhuriyeti'nin kurulmuş olmasını sevinçle değil acıyla karşılıyor, Türklerin bu erken doğumu mecbur etmelerinde büyük bir art niyet sezinliyor, bununla Batı ve Doğu Ermenistan'daki muhtemel kazanımların önlenmek istendiğini düşünüyor ve gaflet içinde gördüğü Taşnak yönetimini tanımayıp bağımsız davranıyordu.

O daha 1918 Haziran'ında Nakhiçevan'ı Türk işgaline karşı korumaya çalışırken Ermeni

halkı için en iyisinin Sovyetlere bağlanmak olduğuna inanmış ve o sıralar Baku Komünü'ne öncülük eden Stepan Şahumyan'la bağ kurmuştu. Ona yazdığı telgrafta bundan böyle kendi güçleriyle Sovyetler'in hizmetinde olduğunu bildirmiş, Şahumyan da bunu Lenin'e iletmış, Rus basınından bu haberi duyan Enver Paşa ise Kafkasya'daki Türk güçlerini alarma geçirip Antranik ile Şahumyan'ın birleşmesine engel olunmasını istemişti. Zira bu onun Baku'ya ilerleme planını suya düşürecek bir şeydi. Bir önceki bölümde gördüğümüz gelişmelerle bu birleşme ihtimali bozulmuş olmasaydı eğer, Karabağ Ermenilerinin mücadelesi daha o dönem güvenli bir destek bulmuş olurdu.

Doğu Ermenistan'da inisiyatif sahibi olan Taşnak partisinin (Ermeni Devrimci Federasyonu) Ekim devriminden sonra yönünü Sovyetlere dönmek yerine defalarca kandırılmış olduğu emperyalist devletlere bel bağlaması büyük bir talihsizlikti. Değil mi ki bu parti ulusal kurtuluş yanında sosyalizm hedefini de güden bir anlayışla yola çıkmıştı, ideolojileri farklı olmasına rağmen dünyanın ilk sosyalist devletine yakınlık duyması beklenirdi. Hele de Sovyet yönetiminin cephelerden Rus askerlerini çekmeye hazırlandığı sırada "Türk Ermenistanı hakkında" çıkarttığı 29 Aralık 1917 tarihli kararnameyle Batı Ermenistan gerçekliğini tanıdığı ve kırimdan kurtulan Ermeni göçmenlerin gelip orada yerleşerek bağımsız demokratik bir hükümet kurmalarını savunduğu ortadayken, bu kararların takipçisi olmak üzere sıkı bir ilişki kurulması çok hayırlı olurdu.

Sovyet hükümeti bu kararnameden önce Osmanlı hükümetiyle imzaladığı Erzincan Mütarekesi'nde Rus ordusunun denetlediği sınırların nihai barış antlaşmasına kadar geçerli olmasını, belirlenen güvenlik hattına iki taraftan da riayet edilmesini hükme bağlamıştı. Kararnamede "Türk Ermenistanı" diye tanımlanan yerler savaşta Rusya'nın eline geçmiş olan ve mütareke şartlarıyla bir süre yine Rus denetiminde kalacak olan Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilayetleriydi. Fakat çok geçmeden Rus ordusu çekilince mütareke şartları pratikte gücünü kaybetmiş ve Osmanlı saldırısının önü açılmış oluyordu. Alandaki Ermeni gönüllü güçlerinin çok yetersiz olduğu bilinmesine rağmen saldırıyı önlemeye dönük hiç bir tedbir alınmamıştı.

1918 Şubat başlarından Mayıs sonlarına kadar Batı Ermenistan'ı yeniden işgal ederek savaş öncesi sınırların ötesine geçen Türk taarruzu şüphesiz ki Sovyetlerin ağır vebalini taşıdıkları bir boşluğun ürünüydü. Sovyetler kendi kararlarının arkasında durup soykırım mağduru Ermeni halkının öz yurdunda toparlanabilmesi için hayati öneme sahip olan güvenlik konusunu ciddiyetle gözetmeliydi. Belki o durumda Taşnakların yönelimi de değişebilirdi. Değişmese de bu konuda tutarlı bir siyaset Ermeni halkının Sovyetlere sempatisini erkenden büyütür ve Ermeni komünistlerinin gücünü arttırırdı.

Daha baştan iyi bir avantaj yitirilince bir avuç toprağa sıkışan Ermenistan Cumhuriyeti iki taraftan kuşatılmaya karşı zayıf kalacak ve birazdan göreceğimiz 1920 yılının gelişmelerinde hem Azerbaycan, hem de Türkiye karşısında dezavantajlı olacaktır.

Kaldığımız yere dönersek; Antranik bir süre başarıyla koruduğu Zangezur'u da İngiliz dayatmasından ziyade Taşnaklarla anlaşmazlıkları sonucu 1919 Şubat'ında terkederek birliğini terhis ediyordu. Böylece hem Karabağ, hem Zangezur Türk-Azeri işgal girişimleri karşısında yalnızdı. Ermenistan Cumhuriyeti ise buralara asker göndermekte aciz kalıyordu. 1920 Şubat'ında gelmesi beklenen Dro'nun (General Drastamat Kanayan) birliği ancak Nisan ayı ortalarında (Şuşi katliamından haftalar sonra) Karabağ'a ayak basabildi. Onun gücü de 600 askerden ibaretti. Yine de başında tanınmış bir komutanın bulunması ve ağır silahlara sahip olması güçler dengesine etki yapabiliirdi. Çabucak toplanan üç bin askerle bu güç büyütülme yolundaydı. Ayrıca son kongre kararına bağlı olarak Karabağ ile Ermenistan arasında birlik oluşturmanın politik adımları atılacaktı. Fakat bütün bunlar çok geç kalmış çabalar oluyordu.

AZERBAYCAN'IN ŞAİBELİ ŞEKİLDE HIZLA SOVYETLEŞMESİ VE KARABAĞ'DA KIZIL ORDU DESTEĞİNİ ARKASINA ALMASI

Rusya'da Denikin'in Beyaz Ordu güçlerini yenilgiye uğratmış olarak 1920 Nisan'ında Güney

Kafkasya'ya giren 11. Kızıl Ordu yepyeni bir durum yarattı. Antant devletlerinin tehdidine karşı kendi güvenliğini pekiştirmeye ihtiyaç duyan Sovyet yönetimi Çarlık Rusyası'nın bakiyesi olan bu stratejik alana hakim olmak için harekete geçmişti. Yerel Bolşevik güçlerin iktidarı almaya uzak bulunduğu her üç ülkede Kızıl Ordu müdahalesiyle bu süreç hızlandırılacaktı. İlk girilen yer ise Azerbaycan olmuştu. Bu yalnız coğrafi yakınlıktan değil, iktidarın neredeyse gönüllü teslim edileceğine dair alınan sinyallerden hareketle verilen bir öncelikti. Ayrıca şüphe yok ki Baku'nun petrolü başka devletler gibi Sovyetler için de önemliydi.

Kızıl Ordu'nun ayak seslerinin duyulduğu 28 Nisan 1920 günü Azerbaycan'da hemen bir Geçici Devrimci Komite kurulup ülkenin sovyetleştigi ilan edildi. Komiteye öncülük eden Narimanov Bolşevik kisvesi altında Enver Paşalarla ortak emellere sahip olan bir Türk şovenistiydi. İktidardaki Musavatçılar ve diğer gerici partilerin başları da yıldırım hızıyla Bolşevik oldular. Ülke yönetimi bir devrimle yıkılmaktan ziyade adeta deri değiştirip Azerbaycan Sovyet Sosyalist yönetimine dönüştü.

Aradaki farkın anlaşılması için belirtmekte yarar var ki, Azerbaycan'daki bu olaydan sadece iki gün sonra 1 Mayıs 1920'de Ermenistan'daki Bolşevikler kendi güçleriyle ayaklanmaya kalkışmış, bir dizi şehir ve kasabada işçi bayramı vesilesiyle düzenlenen mitingler isyana çevrilmiş, ulusal ordunun bir kısım askerlerinin de katılımıyla Gümrü'de 10 Mayıs günü devrimciler hükümeti ele geçirmiş, fakat sonunda Taşnak yönetimi tarafından bastırılmıştı. Bu sırada Kızıl Ordu Ermenistan'a uzaktaydı. Daha sonra Kasım ayındaki ayaklanma Kızıl Ordu'nun desteğiyle başarılacak, fakat Azerbaycan'daki gibi bir renk değiştirme olmayıp tersine iktidardan düşen Taşnakların bir kısmı sonraki aylarda iktidarı geri almak için çatışacaklardı.

Azerbaycan'daki renk değiştirme olayı hiç gün geçirmeden Şuşi'de de yaşandı. Ermeni katili Musavatçı Sultanov bir gecede Bolşevik oldu ve Karabağ'da Devrimci Komite Başkanı sıfatıyla boy gösterdi. 29 Nisan günü yayınladığı bildiriye Sultanov, kendilerinin "öteden

beri proletaryanın çıkarlarını savunmaktan yana” olduklarını söylüyor, düne kadar sıkı işbirliği içinde bulunduğu İngiltere ve diğer emperyalistlere karşı “Sovyet Rusya, Azerbaycan ve Türkiye’nin birleşik mücadelesi”ne övgü yapıyordu. Şuşi katliamındaki sorumluluğuyla teşhir olmuş bu şahsın son durumda Bolşevik kılığına girip Sovyetlere sırtını yaslaması çok sırttan bir durumdu. Karabağ Ermenilerinin Lenin’e ve Narimanov’a çektikleri şikayet telgrafları sonucu bu katil gözaltına alınıp Bakü’ya götürülecek, fakat orada yargılanmak yerine Narimanov’un himayesiyle hapisten çıkarılıp İran’a geçmesi sağlanacaktı.

Musavatçı Azerilerin hiç duraksamadan Sovyet saflarına geçmeleri, kazanacak ata oynamanın tipik bir örneğiydi. Bu konuda onları yönlendiren ise İttihatçı ve Kemalist ağabeyleriydi. Çünkü onlar Sovyetler’den alacakları yardım için “Kafkas seddinin yıkılması”nı elzem görmekteydi. 1920 yılı başlarında İstanbul’daki Karakol Cemiyeti’nden Baha Sait’in girişimleriyle başlayan, daha sonra M. Kemal ve Karabekir Paşalar tarafından sürdürülen Moskova’yla ilişkiler, o sıralar tavrını sertleştirmiş gözükten İngiltere’ye karşı Ankara’nın elini güçlendirmek, Yunan savaşı’nda üstünlük sağlamak, Küçük Asya’da Rum ve Ermeni imhasını sürdürmek, toprak kayıplarına fırsat vermemek ve mümkün olursa Doğu Ermenistan’ı da yutmak için geliştirilmişti. Bu amaçla Bakü’ya üslenen Baha Sait, Der-Zor kasabı Salih Zeki, Dr. Fuat Sabit, Halil Paşa ve başka İttihatçılar orada Türk Komünist Fırkası’nı da kurup Kızıl Ordu’nun Bakü’ya girişini desteklemeye karar vermişledi. Musavat Partisi’nin direniş göstermeden iktidarı teslim etmesini sağlamak onların göreviydi. Böylece Azerbaycan Rusya’ya tabi olur ve Nahçıvan’a kadar olan bölgeler denetim altına alınırsa hem Rus yardımı sorunsuz Türkiye’ye ulaşır, hem de Türklerin birliği önündeki Ermenistan engelini bütünüyle ortadan kaldırmak mümkün olabilirdi.

Halil Paşa daha sonra anılarında Baha Sait’in kendisine “Kızıl Ordu’nun bir düşman gibi değil, bir dost gibi Azerbaycan’a geleceğini” söylediğini kaydeder. Öyle de olur. Kızıl Ordu’nun Bakü’ya girişi hiç bir direnişle karşılaşmadan, sanki bayram şenliğiymiş gibi sevinç tezahüratları altında gerçekleşir. 30 bin askere sahip olan Azerbaycan Hükümeti tek

bir kurşun sıkmadan görevini bırakır. İktidar şeklen el değiştirir. Fakat milli meclis ve başka önemli kurumlar bir süre dokunulmaz kalır. Narimanov ve başka Bolşevikler de milli konularda Musavatçılarla fikir birliğine sahip oldukları için Azerbaycan'ın dış siyaseti eskisi gibi devam edecektir. Dışişleri bakanlığı görevinin eski Musavatçı Hüseyinov'a emanet edilmesi bunun açık belirtisi olur.

Göreve gelişinin hemen ertesi günü (30 Nisan 1920'de) onun imzasıyla Ermenistan Cumhuriyeti'ne çekilen telgrafta "Karabağ ve Zangezur'dan askerlerini derhal çekmeleri" istenir,"aksi halde Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devrimci Komitesinin kendini Ermenistan Cumhuriyeti ile savaş hali içinde sayacağı" yolunda ultimatom verilir. Peşinden Rusya Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyeti adına gönderilen ayrı bir notada aynı şart ileri sürülüp "24 saat içinde uyulmazsa Kızıl Ordu'nun müdahale edeceği" vurgulanır. Sovyetleşen Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ ve Zangezur üzerindeki gayrı-meşru hükümlanlık iddiasına Rus Sovyet yönetiminin de sorgusuz sualsiz arka çıkması demektir bu.

Ermenistan hükümeti bu tavrın önceki Musavatçı notalarından farklı olmadığını, Azerbaycan'ın korkunç Ermeni kırımları gerçekleştirmiş olan Enver, Halil ve Nuri Paşalarla beraber devlet kurduğunu, Türk emperyalizminin sonraki lideri M. Kemal ile ittifak içinde olduğunu ve bu çizgiden ayrılmayan yeni yönetimi de demokrat ve sosyalist görmenin mümkün olmadığını belirterek kaba dayatmaları eleştirip diyalog talep etti.

Mayıs ayı başlarında 11. Kızıl Ordu'yu temsil eden bir heyet Sahak Ter-Gabrielyan başkanlığında Varanda'ya gelip Dro ile görüştü ve Ermenistan birliklerinin bölgeden çıkartılmasını istedi. Dro bu dayatmanın Sovyet Rusya tarafından ilan edilmiş olan ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı ilkesiyle çeliştiğini, Karabağ Ermenilerinin ana vatanla birleşmeye karar verdiklerini, şimdi onu ayırıp Azerbaycan'a bağlamanın haksız olduğunu belirtti. Bu arada dikkat çekici başka bir gelişme, bölgede önceden bulunan ve ciddi insanlık suçları işlemiş olan eski Musavatçı Azerbaycan ordusuna bağlı askerlerin Kızıl Ordu

saflarına kabul edilmeleri idi.

12 Mayıs'ta 11. Kızıl Ordu'ya bağlı 32. Tümen'in 281. Alayı Şuşi'ye girdi. Artsakh'ın (Dağlık Karabağ) Geçici Hükümeti ortaya çıkan durumu değerlendirmek ve tavır belirlemek için yerel kongreler toplamaya girişti. 14 Mayıs'ta yapılan Varanda yöresinin kongresinde Kızıl Ordu'nun bölgeye girmesi eleştirildi ve Artsakh'ı Azerbaycan'ın parçası sayan komutanlığın talebi reddedildi. Dizak yöresinin kongresi de aynı tavrı takındı ve sorunun çözümüne Ermenistan Cumhuriyeti'nin dahil edilmesini istedi. 22 Mayıs'ta tekrar toplanan Geçici Hükümet bölge halkının fiziki varlığını korumak ve kalıcı çözüme kadar bir ara çözüm sağlamak anlayışıyla "Artsakh Ermenilerinin devrimci Rusya tarafından yaratılmış toplum düzenini uygulamaya hazır olduğunu", ancak "kendi kaderini hiç bir şekilde (adı Sovyet bile olsa) Azerbaycan'a bağlamak istemediğini" ve "istikrarlı bir siyasal durum oluşuncaya kadar öz savunmasını daha da güçlendirerek sürdürmekten yana olduğunu" ilan etti. Kızıl Orduyla çatışmaya meydan vermemek için 25 Mayıs'ta Dro kendi birliğiyle bölgeyi terkedip Goris'e döndü.

TARTIŞMALI BÖLGELER KONUSUNDA SOVYET LİDERLERİNİN FARKLI KİSTASLARLA BİRBİRİNE TEZAT YAKLAŞIMLARI

Ertesi günü Tağavart köyünde yapılan ve daha çok Bolşevik delegelerden oluşan Artsakh Ermenilerinin 10. Genel Kongresi Dağlık Karabağ'ın sovyetleşmesini kararlaştırıp Sako Hampartsumyan başkanlığında bir Devrimci Komite oluşturdu. Fakat henüz Ermenistan Cumhuriyeti sovyetleşmediği ve Azerbaycan ile Türkiye'nin Moskova nazarındaki stratejik değerleri büyük olduğu için, bu kararın bölgede umut edildiği gibi Ermenistan'la birleşme seçeneği lehine etki yapması beklenemezdi.

Ermenistan Cumhuriyeti'nin Levon Şant başkanlığındaki diplomatik heyeti 1920 Haziran'ında Moskova'da Sovyet Rusya'nın Dışişleri Komiseri G. V. Çiçerin'le

görüşmedeyken, Baku'dan Lenin ve Çiçerin'e gönderilen telgrafta şöyle deniyordu: "Azerbaycan bünyesine girmiş bulunan sözümona tartışmalı bölgeler Zangezur ve Karabağ'ın bundan böyle de Azerbaycan bünyesinde kalması tartışmasız olmalıdır. Culfa ve Nakhiçevan bölgeleri ise askeri açıdan olduğu gibi, Türkiye'yle dolaysız bağlantı bakımından da hayati öneme haiz olduğundan askerlerimiz tarafından (kastedilen Kızıl Ordu) işgal edilmeli ve Azerbaycan'a birleştirilmelidir. Biz kendi tarafımızdan Taşnak yönetimiyle her bir görüşmeyi lüzumsuz buluyoruz, Türk Ermenistanı hakkında sizin düşündüğünüz meseleyi ise zamansız."

Bu telgrafın altındaki imzalar, N. Narimanov, B. Mdivani ve A. Mikoyan'a aitti. Son ismin Ermeni olduğu hemen anlaşılır. Fakat şaşırmaya mahal yok. Ermeni Bolşevikleri arasında kendi halkının acılarına ve özlemlerine sırt dönmüş olarak soyut bir enternasyonalizm söylemiyle merkezin ya da buldukları ülke yönetiminin politikasına angaje olanlar az değildi. Mektubun yöneltildiği Çiçerin ise Rus Bolşeviklerin merkezi kadroları arasında Ermeni meselesine en duyarlı ve çözüm konusunda en adil yaklaşımlara sahip olan biriydi. Onun yanında S. Kirov, B. Legran, A. Miasnikyan, kısmen S. Orconikidze ve başkaları anılabilir.

Narimanov'un ön ayak olduğu mektup şüphesiz Çiçerin'i ikna edemezdi, ama maksat aynı anda hitap edilen Lenin'e etki yapmaktı. Mektupta dikkat çekilen ve kesinkes bir yana atılmak istenen "Türk Ermenistanı meselesi" Çiçerin'in hassas olduğu bu konuda diplomatik bir "yanlış" yapmasını önlemeye dönüktü. Karabağ ve Zangezur'un yanında Azerbaycan'a bağlanmak istenen Nakhiçevan (Nahçıvan) ise sanki zurnanın zırt dediği yerd. Yüz yıl sonra şu günlerde Türkiye'nin Azerbaycan'la ortak askeri tatbikat gerekçesiyle Nahçıvan'a askeri birlikler ve savaş uçakları göndermesini dikkate alırsak, ona atfedilen askeri önemin boşuna olmadığını eklememiz gereksiz olur.

Bundan sonra Çiçerin Transkafkasya'da Moskova'yı temsil eden Orconikidze'ye başvurup "Azerbaycan yöneticileri üzerinde baskı yapmasını ve onların doymak bilmez iştahını

gemlemesini” rica ediyordu. Fakat ikisinin de işi hiç kolay değildi. Zira Sovyet merkezi yönetiminin Milletler Komiseri J. Stalin Narimanov’u hararetle savunuyor ve Orconikidze’ye gönderdiği telgrafta ona kendi iradesini telkin ediyordu: “Benim kanaatim şudur ki, taraflardan birini savunmamız gerekir. Verili durumda tabii ki Azerbaycan’ı, Türkiye’yle birlikte!..”

Neden Ermenistan’ı değil de, Azerbaycan’ı savunmak, üstelik Türkiye’yle birlikte, öyle kesin tercih olacaktı ki? İnsani ve demokratik açıdan, ilkesel bakımdan tam tersi olmalı değil miydi? Daha yeni soykırıma uğrayıp 1 milyondan fazla kurban vermiş, üç bin yıllık vatanında kökleri kazınmış, yüzbinlerce göçmeni ve yetimiyle küçücük bir vatan parçasında ve dünyanın dört bir yanında mağduriyet yaşamaya devam eden bir ulusun desteklenmeye muhtaç durumunu gözardı ederek, onun lehine imar edilmesi gereken toprakların bir kısmını da ondan ayırıp karşı tarafa vermek ve iki yıl boyunca kararlılıkla kendi yurdunu savunan Dağlık Karabağ halkının iradesini dahi hiçe saymak nasıl “tabii” yada “elzem” oluyordu?

“Türk Ermenistanı hakkında” kararnamenin altında Lenin’le birlikte imzası bulunan Stalin, nasıl bu gerçekleri bilmezmiş gibi davranıyordu? Beri yanda bir de “Rus Ermenistanı” vardı ve o da herkesin gözleri önünde İttihatçı ve Musavatçı işgalciler tarafından didik didik edilmişti. Tercih için bakılan koşullar bunları içermiyorsa eğer “verili durum”dan kasıt neydi? Bu sorunun cevabı “tabii ki” aşağı yukarı şöyle olabilirdi: “Dünyanın ilk sosyalist devletini yaşatma ve devrimleri yayma perspektifiyle stratejik güç dengelerine bakmak, proletaryanın çıkarlarını esas alarak tali sorunları bir yana bırakmak, bütünün yararı bakımından gerekirse parçaları feda etmek” vb...

Oysa Sovyetlerin bu ihtilafta haklıdan yana olmakla kendi güvenliğini tehlikeye atacağı görüşü bayağı bir abartıydı. Rusya’da Denikin’in Beyaz Ordusu yenilgiye uğratılmış, onun yerini alan Vrangeli ise Kırım’a kısıtılmıştı. Mevcut federasyon dışında kalan eski Rus uyruklu milletlerin Sovyetlere kazanılma şansı da artıyordu. Sovyetler sırtını sağlama almak

için hiç de Türkiye'yi kendine dost yapmak zorunda değildi. İstese halen Batı Ermenistan'ın önemli bir bölümünü de Türkler'den alarak birleşik Ermenistan'ı kendi federatif bünyesine katabilir ve zaten güvenilirmez olan Türkiye'nin dostluğunu gözden çıkarabilirdi. Ermeni halkının batıdaki kayıplarından sonra Doğu Ermenistan'ın da parçalanmasını vicdani bulmayan Çiçerin, 29 Haziran 1920 tarihli Lenin'e mektubunda Azerbaycan'ın Kızıl Ordu gücüyle Ermenistan'a ait pek çok bölgeyi kendine bağlamaya çalıştığına dikkat çektikten sonra şöyle uyarıyordu: "Buna onay vermek bizim doğu siyasetimize düpedüz sahte bir tabiat vermek olur. Bilhassa Ermenistan hakkında benzer bir siyaset Komünizm davasına telafi edilemez bir darbe vurur."

Bu şekilde pragmatizme karşı ilkeli siyaseti savunan Çiçerin, zaman içinde doğrunun galebe çalması amacıyla, Karabağ, Zangezur ve Nakhiçevan'ın o gün için Ermenistan yada Azerbaycan'a bırakılmayıp Rus güçleri denetiminde tutulmasını ve yerel sovyetlerle yönetilmesini" öneriyordu. Böyle bir seçeneğin Baku'daki Sovyet düzenini yıkıma uğratacağı yolunda yapılan karşı uyarıları ise 9 Temmuz tarihli Orconikidze'ye mektubunda şöyle yanıtlıyordu: "Mesele nedir, açıkça bildirin. Eğer ki amaç Müslüman şovenistlerin işgalci emellerini himaye etmekse bu kötü bir siyasettir. Bu doğrultuda biz yalnızca milli güdülerin gelişmesine katkıda bulunur ve Musavatçılarla eşitlenmiş oluruz."

Bu tavrına paralel olarak Ermenistan Cumhuriyeti'nin duruşunu Sovyetler lehine değiştirmeyi de önemseyen Çiçerin, onun Dışişleri Bakanı A. Ohancanyan'a iyimser bir mesaj sunuyor ve sonunda "Öyle koşullar yaratılır ki, tartışmalı bölge sorunlarının rahat ve adil şekilde çözümü olanaklı hale gelir" diye yazıyordu. Ne yazık ki Çiçerin'in dostane yaklaşımı Taşnak yönetiminin o kritik süreçte duruşunu gözden geçirip Sovyetlere yanaşmasına yetmedi. Bunun temel nedeni Paris Barış Konferansı'nın sonuç vermesini beklemeleri ve umut edilen kazanımların riske girmesinden kaçınmaları olmalıydı.

Çiçerin'den sonra Ermenistan hükümetiyle görüşmelerde rol alan Kirov da Taşnak temsilcisine şöyle diyordu: "Biz yalnız Ermenistan'ın bağımsızlığını tanımakla kalmayıp onu

Türk Ermenistanı'na doğru genişletmeyi de düşünüyor ve dahası Avrupa devletlerinin çözemediği Ermeni meselesini çözmeyi başarılıysak gelecek için Ermeni halkına yardımcı olmayı, hatta silahlı güçlerimizle bağımsız Ermenistan sınırlarını savunmayı kendimize görev biliyoruz.”

Ondan sonra Tiflis'te Taşnak yöneticileriyle ön görüşmeler yapan Legran 10 Ağustos 1920 günü bir anlaşma yapmayı başarıyordu. Buna göre Sovyet Rusya Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıyor ve Zangezur ile Nakhiçevan'daki askeri operasyonları durduruyordu. Bununla güdülen amaç Ermenistan'ı emperyalist tuzaklardan uzaklaştırmaktı. Sovyetlerin ön ayak olduğu bu anlaşma ileriye doğru bir adım sayılırdı. Fakat aynı gün Sevr Antlaşması mühürleniyor ve A. Aharonyan'ın imzasıyla antlaşmaya taraf olan Taşnak yönetimi orada kazanılmış görülen Batı Ermenistan nedeniyle Antant devletlerine sadık kalmaya kendini mecbur hissediyordu.

Bu satırları yazarken geçtiğimiz günün 10 Ağustos 2020 olduğunu farkedip Sevr'in tam yüzüncü yıldönümüne geldiğimizi dikkate alarak şunu belirtmek isterim ki, Ermeni halkı içinde halen o antlaşmanın sahiciliğine inanan ve hatta günün birinde gerisin geri işlev kazanacağını hayal ederek ondan olumlu söz edenler tarihten bir şey anlamamış ve o devletlerin niyetini doğru okuyamamış olan gafillerdir. Sevr'in Ermeni ulusu lehine hükümleri gerçekte ona karşı kurulmuş tuzaktan başka bir şey değildi. Bir önceki yıl Yunanistan'ın savaş açmasına yapılan teşvik özünde milliyetçi Türklerin Küçük Asya'da hızla örgütlenip güç kazanmalarına verilen bir fırsat olduğu gibi, şimdi Batı Ermenistan'ı tanıma olayı da Kemalist güçlerin Doğu Ermenistan'a doğru gözü kara ikinci taarruza geçmelerini kışkırtacak ve buna karşı o “büyük” devletler pratik hiç bir önlem almayıp tersine Lozan'a giden yolu döşeyerek Sevr'i kendi elleriyle ıskartaya çıkartacaklardı. Ermeni halkının o bedbaht antlaşmayı minnetle değil, lanetle anması gerekir.

Sovyetlerin dış siyasetine dönersek, orada önemli pozisyonları olan Çiçerin, Kirov, Legran gibi tutarlı komünistlerin nihayetinde Lenin'i de ikna edecekleri inancıyla Ermenistan

temsilcilerine verdikleri mesajlar daha samimiydi. Öyle olmakla beraber merkezi politikanın şekillenmesine Türkler ve Azeriler tarafından yapılan etkiler onların iyiniyetlerini boşa çıkartacak kadar büyüktü. Taşnakların Sevr'e takılıp kalmaları da onların işini zorlaştırmaya devam edecekti. Moskova'da hakim olan eğilimle Sovyet yönetimi Türk heyetlerini çok daha erken kabul etmeye başlamış ve Azerbaycan'ın sovyetleşmesini takip eden aylardan beri Türk-Sovyet dostluğu yönünde bir hayli yol alınmıştı.

Not:

Bu bölümde Dağlık Karabağ meselesinin 1921'de ve 1923'te alınan kararlarla nasıl Azerbaycan lehine halledildiğini de konu edecektim. Fakat irdelenmeye değer çok kritik gelişmelerin yaşandığı 1920 yılını tamamlamadan editörlerin öngördüğü sayfa limitine ulaşınca bu bölümü ikiye ayırmak zorunda kaldım. Sonrakileri de birer sıra geriye bırakarak, bu ilginç sürecin devamını 4. bölümde görmek üzere...

Bölümün kaynakçası:

-Hrant Abrahamyan, Artsakhyan Goyamard (Artsakh'ın Varoluş Savaşı), Yerevan-1991;

-Bagrat Ulubabyan, Artsakhyan Goyabaykarı (Artsakh'ın Varolma Mücadelesi)- 1. Cilt, Yerevan-1994;

-M. V. Arzumanyan, Kafkasların Lenin'i Stepan Şahumyan, Umut Yayıncılık-2010;

-Antranik Çelebyan, Antranik Paşa, Peri Yayınları-2003;

-Y. Ğ. Sarkısyan, Turkiyan yev Nıra Nıvacoğakan Kağakaganutyunı Andrkovkasum (Türkiye ve Onun Güney Kafkasya'daki İşgalci Siyaseti), Yerevan-1964

- Emel Akal, Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm, İletişim Yayınları-2012;
- M. V. Arzumanyan, Daravor Goyamard (Yüz yıllık Varoluş Savaşı), Yerevan-1989;
- Dz. B. Ağayan, Hoktemberi yev Hay Joğovırti Azadagrakan Baykarı (Ekim Devrimi ve Ermeni Halkının Kurtuluş Mücadelesi), Yerevan-1982;
- Gabriel Lazyan, Hayastan yev Hay Datı, Hay yev Rus Haraberutyunneri Luysin Tak (Ermeni ve Rus İlişkileri Işığında Ermenistan ve Ermeni Davası), Yerevan-1991;
- C. S. Kirakosyan & R. G. Sahakyan, Hayastanı Micazgayin Divanagitutyanyan yev Sovetakan Artakin Kaçakaganutyanyan Pastatğterum (Uluslararası Diplomasi ve Sovyet Dış Siyaseti Belgelerinde Ermenistan) 1828-1923, Yerevan-1972;
- <http://www.nkr.am/hy/azerbaijan-karabakh-conflict-history>

Hovsep Hayreni

Yazının diğer bölümleri:

[Hovsep Hayreni: Kafkasya'nın Dersim'i Dağlık Karabağ ve yüzyıllık Ermeni-Azeri uyuşmazlığı - 1](#)

[Hovsep Hayreni: Kafkasya'nın Dersim'i Dağlık Karabağ ve yüzyıllık Ermeni-Azeri uyuşmazlığı - 2](#)

Hovsep Hayreni: Kafkasya'nın Dersim'i Dağlık Karabağ ve yüz yıllık Ermeni-Azeri uyuşmazlığı - 4

Hovsep Hayreni: Kafkasya'nın Dersim'i Dağlık Karabağ ve yüzyıllık Ermeni-Azeri uyuşmazlığı - 5

Hovsep Hayreni: KAFKASYA'NIN DERSİM'İ DAĞLIK KARABAĞ VE YÜZ YILLIK ERMENİ-AZERİ UYUŞMAZLIĞI - 6. Bölüm